

Christine Hine

Az internetkutatás mint emergens gyakorlat

Jelen írás azoknak a kutatási kereteknek és technikáknak a megjelenését vizsgálja, melyek az internet legújabb fejleményeivel és társadalmi jelentőségének növekedésével függnek össze. A szöveg számos különböző kutatási hagyományt tárgyal, ám legfőképpen arra fókuszál, miként alkalmazható az etnográfia az internet vizsgálata esetében. Először az internetkutatást mint önálló kutatási terület létrejöttét ismertetem, majd bemutatom azokat a különböző tudományos gyakorlatokat, melyek alapját az internet újdonságának felismerése képezi. A szakemberek változatos módon adaptálták módszereiket az interneten megfigyelhető társadalmi jelenségek tanulmányozásához, ugyanakkor a legtöbb metodológiai megoldás végső soron összhangba hozható a konvencionális megközelítésekkel. Jelen munka számot vet azzal a kérdéssel is, hogy az internetkutatási eljárások milyen mértékben nevezhetők innovatívnak.

Az internetkutatás nagyrészt azon a felismerésen alapult, hogy az internet a társas alakzatok új színtere lehet. A korai internetkutatások élénk érdeklődést mutattak a vizsgálati módszerek iránt, mivel a szakemberek azt próbálták meg feltárni, hogy az olyan jól bevált módszertani eljárásokat, mint az interjú, az etnográfiai és kérdőíves vizsgálatok, hogyan lehetne alkalmazni ebben az új környezetben. Kezdetben széles körben elterjedt meggyőződés volt, hogy az internet jelentős társadalmi újdonságokat hozott; ebből a felfogásból fakad az, hogy megkérdőjeleződött a face to face élethelyzetekből átvett kutatásmódszertani megközelítések alkalmazhatósága. A jelenleg elérhető metódusok a technológiával összefüggésben alakultak ki, vagy legalábbis egyfajta választ kerestek a társadalmi interakcióknak az interneten láthatóvá váló új formáira és a velük szemben tanúsított elvárásokra. Az internetkutatás a létező módszertani gyakorlattal kölcsönhatásban bontakozott ki, a felmerülő problémákat a hagyományokkal való szakítás túlhangsúlyozása jelentette, különösképpen a kutatásaitikai kérdések vonatkozásában.

Forrás: Internet Research as Emergent Practice. In Sarlene Hesse-Biber és Patricia Leavy (szerk.). *Handbook of Emergent Methods*, 525–541. Copyright © 2008 by Guilford Publications. Hungarian translation © *Replika*. A fordítást az eredetivel egybevetette és lektorálta: Mester Tibor, a szöveget gondozta: Lajos Veronika.

Az internetkutatás technikái azokon a közösségi oldalakon erősödtek meg, amelyeket átlagos internetfelhasználók hoztak létre azok mindennapi használata során. Az e-mail használat teljesen általánossá vált, és az olyan kutatási gyakorlatok, mint az online interjúk, a társadalmi interakciók médiumaként működő e-mail növekvő transzparenciáján alapultak, így a társadalomkutatók egyre szélesebb köre fogadta el azokat. Az online fórumok – többek között a hirdetőtáblák, a hírcsoportok,¹ a MUD-ok² és manapság az MMORPG-k³ – olyan új társas alakzatokra szolgálnak példaként, mint az online közösségek, és a szakemberek ezeket a szerveződések egy ideje az etnográfiai kutatás terepének tekintik. A hiperhivatkozások és a közösségi hálózatok új formáinak elemzése az internetes adatok rendszerbe ágyazott elérhetőségére épített, egyúttal eszközöket kínált a kialakulóban lévő társas kapcsolatok földrajzának feltárásához. A weboldalak révén lehetőség adódott arra, hogy a kutatók bemutassák vizsgálataikat, és kapcsolatba lépjenek azok felhasználóival, manapság pedig a blogok⁴ biztosítanak érdekes kilátásokat a folyamatban lévő kutatások felhasználásához és kommentálásához. Minden új oldallal növekszik az elemzésre érdemes jelenségek köre, bővül az új technikák kifejlesztésének lehetősége, illetve a vizsgálat résztvevőivel és a felhasználókkal történő kapcsolatfelvétel formája. Az internetkutatás – köszönhetően a felhasználók szemében társadalmilag innovatívnak tűnő gyakorlatoknak – a kutatási technikák izgalmas és gyorsan gyarapodó tárházát volt képes felépíteni. Ha az internetkutatási gyakorlatokra kizárólag úgy gondolunk, mint különböző kutatási technikák fejlesztésére, akkor figyelmen kívül hagyunk néhány jelentős, a vizsgálati kereteket és koncepciókat érintő innovációt.

Az internetkutatás utolsó hulláma arra fókuszál, hogy a számítógép által közvetített interakciók hogyan ágyazódnak be a mindennapi életbe. Azokra a komplex mintázatokra és kapcsolatokra helyezi a hangsúlyt, amelyek a médiával egyre inkább átítatott életünkben érvényesülnek. Ebből a szempontból nézve az internet lehetőséget nyújthat arra, hogy fejlessze a kutatási tárgyak alternatív konceptualizációját is, amely jobban összpontosít a kapcsolatok, mint a különálló oldalakra adaptált technikák felderítésére. Az internetkutatás emergens gyakorlatai ennél fogva az utóbbi időben arra összpontosítanak, hogy a különböző médiumokon keresztül felfedezzék a jelen társas életének változatos módon megélt és kialakított szövetét – a médiumok közül pedig az internet csupán az egyik lehetőség. Ezt a megközelítést használva az etnográfus egész egyszerűen megengedheti magának, hogy a tudományos projekt a kutatási folyamat ideje alatt „keljen életre”, vagyis emergenssé váljon. Ez azt jelenti, hogy a kutató nem határozza meg előre a projekt és a terep határait, hanem azokat a cselekvés folyamatában tapasztalja meg a különböző internetes kapcsolatok nyomon követésének és feltárásának gyakorlatán keresztül. Az internetkutatásra összpontosítva ezért előtérbe kerül mind az új módszerek megjelenése, mind pedig azok az emergens tulajdonságok, amelyek meghatározzák az egész kutatási projektet, mint a kutató céljai és tapasztalatai közötti párbeszéd során kialakított tárgyat.

1 Egy aszinkron szövegalapú kommunikációs forma az interneten. A hírcsoportok gyakran egy, a csoport nevében meghatározott tárgyterület megvitatására szolgáltak.

2 A MUD a „multiuser dungeon” vagy „domain” (több felhasználós kalandjáték) rövidítése, a szöveges kommunikáció egy szinkrón formája. A játékosokat karaktereik tesztelik meg, akik interakcióba lépnek egymással a szintén teljesen szövegalapú környezetben.

3 Az MMORPG a „massive, multiplayer online role-playing game” (masszívan sokszereplős online szerepjáték) rövidítése. Ezek az online játékrendszerek lehető teszik, hogy a játékosok valós idejű interakciókban vegyenek részt grafikus környezetben. A cselekvéseket a játékosokat reprezentáló grafikus avatárok hajtják végre, amit szöveges és hangüzenetek váltása egészít ki.

4 Online naplók.

A kísérletektől a kiberkulturáig

A társadalomkutatók legalább olyan régóta próbálják megérteni, hogyan történik és milyen következményekkel járhat a számítógépes kommunikáció, mint amióta az emberek a számítógépet kommunikációs célokra használják. Ennek a problémának a megoldása érdekében szükséges volt a különböző diszciplínák bevonása, és természetesen mindegyik magával hozta saját kutatási módszereit. Az egyes médiumok kommunikációs folyamatokra és következményekre gyakorolt hatásáról szóló korai munkák jelentős része a szociálpszichológia perspektívájából íródott. Ennek megfelelően a figyelem középpontjába a csoportfolyamatokra vonatkozó hatások kerültek, melyeket gyakran kísérleti vizsgálatok formájában tártak fel. A téma különösen jól ismert megközelítése a „redukált társas jelzések” elmélete, amit javarészt a médium csoportos döntéshozatal befolyásoló hatásait tanulmányozó kísérletek nyomán alkottak meg (Kiesler, Siegel és McGuire 1984; Sproull és Kiesler 1986). Ebben a kísérleti keretben ugyanazokat a feladatokat hajtották végre a face to face interakcióban részt vevő vagy számítógépes konferenciarendszert használó csoportok, majd a létrejött interakciókat a részvételi szinteket mérő változók, a hozzájárulás tartalmának típusa (például érzelmek vagy agresszió) és a végrehajtás sikeressége alapján értékelték ki. Az elemzés azt sugallta, hogy következetes különbségek várhatók a médiumok között attól függően, hogy azokon milyen mértékben továbbíthatók a társas jelek. Úgy vélték, hogy ezek a (társadalmi nemre, arckifejezésre, intonációra utaló) jelzések hiányoznak a szöveges kommunikációból, s ez oldja a felhasználók gátlásait. A szövegalapú médiát használók együttműködéséről ezért azt feltételezték, hogy abban kisebbek a hatalmi különbségek, az agressziós szintjük ugyanakkor emelkedettebb.

A kísérleti megközelítés egyrészt felvetette, hogy az interakcióra gyakorolt hatásokat bizonyos médiumok esetében rendre elő lehet állítani, másrészt megerősítette azt a nézetet, hogy a szöveges, számítógép által közvetített kommunikáció eredendően korlátozott. Ahogy ennek a perspektívának a szociálpszichológia területén dolgozó néhány kritikusá rámutatott, ahelyett, hogy pusztán összehasonlíthatnánk a számítógép által közvetített interakciókat a face to face megfelelőikkel, inkább a számítógép által közvetített interakciók különböző társadalmi feltételek közötti tanulmányozásával kellene foglalkozni. Ez a szemlélet arra is rávilágított, hogy eltérő eredményeket kapunk attól függően, hogy a résztvevők milyen mértékben ismeretlenek egymás számára, de az is befolyásolja az eredményt, ahogyan a feladatot bemutatják nekik, legyen szó csoportos erőfeszítésről vagy egyéni feladatról (Lea és Spears 1991; Spears, Lea és Lee 1990). Túl a kísérletek kereteit illető kritikákon, a számítógép által közvetített kommunikáció megfigyelésére irányuló vizsgálatok azt sem igazolták, hogy tapasztalhatók lennének a hierarchia kiegyenlítését célzó következetes hatások (Mantovani 1994). Mindkét esetben kiemelték a kontextus fontosságát a számítógép által közvetített kommunikáció jelentésformálásában. Az internetes viselkedés pszichológiájának módszeres kísérleti vizsgálata továbbra is meghatározó helyet foglal el a területen belül (Joinson 2003). Ezek metodológiai szinten különösen érdekesnek bizonyultak annak feltárásában, hogy az internetes kérdőíveket milyen mértékben lehet úgy megtervezni, hogy erősítsék, ne pedig gátolják a kitárulkozást (Joinson 2005). Mindazonáltal az internet kísérleti megközelítése a közelmúltban kiegészült az interneten megjelenő kultúrát saját jogán vizsgáló módszerek gyorsan bővülő tárházával, és ezzel párhuzamosan csökkent az internetes és face to face kommunikáció összehasonlításának jelentősége is. Ezek a megközelítések szituációfüggő jelenségeként próbálták megérteni az internethasználatot, annak bizonyos társadalmi csoportokra jellemző

jegyeit és változatos integrálódását az egyének életébe. Az internetkutatás ezen értelmezése olyan kutatásokban gyökerezik, amelyek megkérdőjelezték a számítógép által közvetített kommunikáció „redukált társas jelekre” vonatkozó modelljét. Ezenkívül azt is felvetették, hogy az online társas alakzatok tanulmányozhatók naturalista megközelítéseken keresztül is.

A következőkben részletesen bemutatom az internetkutatás területén dolgozó kutatók által alkalmazott módszereket – kezdve azokkal az írásokkal, amelyek először igazolták az etnográfiai módszerek alkalmazásának eredményeit online helyzetekben. Ezt követően az online jelenségek feltérképezésének különböző technikáit mutatom be, végül feltárom ezeknek az offline társadalmi élethez fűződő kapcsolatait. Mindenekelőtt azonban röviden vázoló az internetkutatás megjelenését, nagyban támaszkodva Silver (2000) leírására. A Silver által *kiberkultúra-tanulmányoknak* nevezett terület a korai 90-es évek népszerű kiberkultúrájában gyökerezik. Ebben az időszakban kezdtek el felbukkanni az internetről szóló történetek a populáris médiában és a témára szakosodott médiaorgánumban (például a *Wired* magazinban), újságmellékletekben és televíziós műsorokban. Az *információs szupersztráda* népszerű kifejezés lett a politikusok körében, ezzel párhuzamosan az internet a társadalommal kapcsolatos szélsőséges remények és félelmek kifejezésének terepévé vált. A gazdaságban az internetes cégek a tőkebefektetések kedvelt célpontjaivá váltak, a „.com” buborék pedig egyre csak nőtt. A kultúra felől nézve az internetet a társadalom újraértelmezésének új helyszínévé és határterületeként mutatták be. Körülbelül ugyanabban az időben, mint ahogy a populáris kiberkultúra virágzásnak indult – az említett elvárások és újdonságok talajára építve –, megkezdődött a Silver által kiberkultúra-tanulmányokként körülírt tudományos terület kialakulása is. A kiberkultúra tudósai belekezdtek az online megjelenő társas alakzatok tanulmányozásába. A posztmodern elmélethez fűződő erőteljes kapcsolódásuk miatt különös hangsúlyt fektettek az identitással összefüggő játékokra, illetve a kultúra és közösség diszkurzív konstrukciójára.

Silver (2000) szerint a kiberkultúra-kutatás korai szakasza után megjelentek a kritikai kiberkultúra-tanulmányok. Stílusuk kevésbé ünnepélyes, és inkább az internet szélesebb értelemben vett társadalmi életbe való integrációjára fókuszálnak, mintsem az elkülönített társadalmi szférákelt az online világra. A kritikai kiberkultúra-kutatás az internethasználatot formáló társadalmi és politikai tényezőket helyezi górcső alá, mindemellett azokat az interpretációs folyamatokat, amelyek magának az internethasználatnak adnak értelmet. Ebben a megközelítésben az internet a társadalmi élet egyéb szféráival közös kontextusba kerül, maga az internetkutatás pedig a társadalomkutatás egyéb megközelítéseivel folytonosnak tekinthető (Hine 2004). Néhány nagyon specifikus vizsgálati technika is megjelent, amelynek segítségével a társadalomkutatók az internethasználatnak *mint* társadalmi interakciónak adhatnak értelmet. Az internetkutatás messze áll attól, hogy saját jogán önálló diszciplinának számíton (Baym 2005; Jones 2005), de olyan kutatási területként, ami a különböző tudományterületekből származó szakembereknek jelent fókuszpontot, sok hasznos meglátással szolgál a bevett metodológiai megközelítések internetre történő alkalmazhatóságáról (Hine 2005a). Bár az új módszerek sok tekintetben folytonosságot mutatnak a korábbiakkal, találkozhattunk a hagyományos szemléletek kreatív adaptációival, és a különböző látásmódok adekvát jellegéről szóló vitákra is lehetőség nyílt (Hine 2005b). A következőkben részletesen vizsgálom azokat a területeket, ahol módszertani kérdések merültek fel azt internetkutatók számára, elsőként arra fókuszálva, hogy miként jött létre az internet olyan értelmezése, miszerint az az etnográfiai kutatás számára alkalmas terep.

Az internet mint a kutatás terepe

A populáris kiberkultúra jelentős részét – mely a kiberkultúra-kutatásnak köszönhetően tudományos kontextusba került – érdekelték az online létrejövő társas alakzatok új típusaiban rejlő lehetőségek. Egy újságíró, Howard Rheingold különösen meghatározó volt annak a gondolatnak a népszerűsítésében, hogy az online alakzatok egy újfajta közösséget alkothatnak (Rheingold 1993). A WELL elnevezésű online konferenciarendszerben szerzett tapasztalatait mutatta be, állítása szerint itt az emberek szoros kötelékeket és tartós kapcsolatokat tartottak fent javarészt szöveges kommunikáción keresztül. A MUD-ok fejlesztői előszeretettel írtak a társadalmi struktúrák efféle online helyzetekben való felbukkanásáról (Bruckman 1992; Curtis 1996). A jelenség nagyon más képet mutatott a pszichológiai modellek által feltételezett korlátozott és személytelen interakciókhoz képest. Az empirikus, gyakran naturalista vizsgáldások során – amelyek pusztán annak felderítésére vállalkoztak, hogy mit csinálnak az emberek az újonnan rendelkezésükre álló technológiákkal – nem igazolódtak vissza a számítógép által közvetített kommunikáció korlátozottságáról szóló előítéletek. Megjelentek az online társadalmi jelenségekről szóló tudományos munkák, megszületett a *kibertársadalom* kifejezés (Jones 1995), amivel azokat a bővülő, gazdag és komplex társadalmi jelenségeket kívánták megragadni, amelyeket a szövegalapú környezetek tettek lehetővé.

Mind a populáris kiberkultúra, mind pedig a kiberkultúra-kutatás képviselőit intenzíven foglalkoztatta az internetes társadalmi jelenségek előretörése. A tudományos környezetben számos diszciplína kezdte kolonizálni az internetet mint kutatási terepet, módszereiket a már meglévő online körülményekhez igazítva. Az online közösségek tanulmányozása legfőképpen az etnográfiai megközelítések alkalmazására épült. A kulturális komplexitás mélyreható megértését szolgáló résztvevő megfigyelés különösen alkalmasnak tűnt az internetes találkozásokról felbukkanó struktúrák megragadására. Az etnográfia a kultúra megértésének holisztikus szemléletére törekszik; olyan diszciplína, amely magukat az átélt tapasztalatokat tanulmányozza, azzal az elvárással, hogy ezek a változatos benyomások összekapcsolódnak. Az etnográfus részvétele lehetőséget ad arra, hogy kapcsolatba lépjen a kiválasztott terepet benépesítő személyekkel, és visszatükrözze a terület által felőlt tapasztalatok változatos formáit. Etnográfiát művelni online környezetben éppen ezért igencsak erős állításokat előlegez meg az ott folyó társadalmi interakciók természetéről, egyaránt beleértve a résztvevők közötti, valamint az etnográfus és a kutatás résztvevői közötti kölcsönhatásokat. A módszer (az etnográfiai kutatás) és az alkalmazási terület (az online fórumok) közötti megfeleltethetőség felismeréséhez természetesen nem egyetlen mindent bizonyító példa vezetett. Az online etnográfia felbukkanását sokkal inkább az online helyzetekben előforduló társadalmi interakciók természetéről szóló sajátos állítások termékének tekinthetjük. A korai internetetnográfusok úttörő szerepet tölthettek be az internet mint önmagában álló kulturális terület megalkotásában, amelyre indokoltan alkalmazható a holisztikus vizsgálat fogalma.

A korai internetetnográfiai kialakították a résztvevő megfigyelés online helyzetekre vonatkozó verzióját, ennél fogva az üzenetek olvasásának különböző kombinációjára, a hozzászólások és kérdőívek közzétételére, a résztvevőkkel való e-mailezésre és a szemtől szembeni találkozó szervezésére támaszkodtak. Correll (1995) egy hirdetőtábla-rendszeren működő lesbikus bár etnográfiai elemzését végezte el, elsődlegesen a bár környezetében zajló, tisztán csak szövegszerű interakciók megfigyelése révén. Mindemellett e-mailes és telefonos interjúkat készített, míg néhány résztvevővel személyesen is találkozott. Baym (2000) egy népszerű szappanoperára fő-

kuszáló hírcsoportot (rec.arts.tv.soaps vagy r.a.t.s.) vizsgált etnográfiai ihletésű tanulmányában. Az online csoportokban zajló történések naturalisztikus értelmezésének céljából három éven keresztül folytatott megfigyelésre és részvételre épülő vizsgálatokat, amit a résztvevők közvetlen megkeresésére szolgáló kvalitatív jellegű online kérdőívek egészítettek ki. Kutatásai nyomán egy humorban és interperszonális kapcsolatokban gazdag kultúra képe rajzolódott ki.

Baym amellett érvelt, hogy az online kontextus különösen megfelelő közeg a közönséghez tartozás gyakorlatainak tanulmányozásához. Lehetőséget ad arra, hogy észrevegyük a szappanoperával összekapcsolódó társadalmi gyakorlatok gazdagságát és kiterjedtségét az online környezetben belül. Saját megközelítését termékenyebbnek tartotta a fókuszcsoporthoz létrehozott mesterséges helyzeteknél és a közönséget a szöveg pusztá értelmezőjének tartó felfogásnál. Saját munkáját így pozicionálta:

Akkor, amikor a r.a.t.s. történetét közönségközösségként mesélem el, annak bemutatására törekszem, hogy a korábban egymáshoz nem kapcsolódó egyének egy csoportja miként használja a popkulturális szöveg iránti közös érdeklődését annak érdekében, hogy megteremtsenek egy gazdag és jelentéssel teli interperszonális társas világot (Baym 2000: 21).

Az etnográfia ezen válfaja nem csupán visszatükrözi az online társas alakzatok gazdagságát, hanem stratégiai hozzájárulásként is értelmezhető a közönségkutatás szélesebb területén.

Az online etnográfia néhány változata sokkal inkább magának az online tapasztalatnak a dokumentálására fókuszál, mintsem arra, hogy az internetet nem internetspecifikus társadalmi jelenségek megfigyelésének eszközeként használja, hasonlóan Baym munkásságához. Markham (1998) úgy találta, hogy az etnográfia reflexív természete jól használható az internet többszörös tapasztalatainak feltárásában. Amellett érvelt, hogy ne keressünk egyetlen utat az internetes tapasztalat konceptualizálására, mivel az különböző körülmények között egyaránt működhet eszközként, helyként és a létezés egyfajta módjaként. Erre az álláspontra egyrészt azoknak a tapasztalatoknak a nyomán jutott, melyeket kutatásai megvalósítása során internetezés közben szerzett, másrészt azoknak az interjúknak a segítségével, melyeket online megismert emberekkel készített. Saját tapasztalatait igyekezett eszközként használni, hogy megkérdőjelezze az online környezet adottnak tekintett aspektusait, amire az adott kutatási terep aktuális történéseinek pusztá megfigyelése nem adott volna módot. Szokatlan írásgyakorlatokba kezdett annak érdekében, hogy bemutathassa a tapasztalatait:

...pillanatokról írni, narratív fragmentumokat bemutatni, más hangokkal beszélgetésbe elegyedni, magamért beszélni és tudósként beszélni, úgy tűnik, ezek mind jól illeszkednek annak a helynek az etnográfijához, amelyet sok más emberrel együtt teremtettünk, ahol alig vannak tiszteletben tartandó határok, ahol a hagyományok és normák a szövegek fragmentált cseréjéből spontán bontakoznak ki (Markham 1998: 19).

Az etnográfia művelésének ez a módja az online jelenlét fontosságát hangsúlyozza az online tapasztalat mélyreható megértésének eszközeként, de sokkal kevésbé fókuszál azokra a stratégiai hozzájárulásokra, amiket ez a más társadalmi jelenségek megértése esetében jelenthet. Ráadásul elveti a terep fogalmának minden olyan körülhatárolását, amely eltér a tapasztalat területét jelentő online világtól.

Az internetetnográfia a társadalmi interakció különböző formáinak széles körével foglalkozott. Baym (2000) vizsgálatai alapján az egyik leggyakoribb témának a korai weboldalak

és hírcsoportok számítottak. A tematikus vitafórumok aszinkronok és gyakran archiváltak voltak, így a kutatók követni tudták a valós időben közzétett üzeneteket, ugyanakkor vissza is tudták keresni azokat az archívumokból. Mindez lehetővé tette, hogy módszeres történeti vizsgálatokat végezzenek. A kutatók továbbá anélkül leselkedhettek, hogy a résztvevők jelenlétüknek tudatában lettek volna, habár így nem volt lehetőség a közvetlen kapcsolatok kiépítésére. Az etnográfusok mindig is különös érdeklődést mutattak a szövegalapú társadalmi valóságok (mint például a MUD-ok) iránt, amelyekben a felhasználók valós idejű interakcióban vehetnek részt, eközben bemutatják karakterüket és a világot, amelyben tartózkodnak (Kendall 2002; Schaap 2002). Ezekben az esetekben az észszerűség határainak megfelelő mértékű részvétel mellett a kutató nehezebben tudja követni a valós idejű történéseket, a naplófájlok azonban megőrizhetők a későbbi áttekintés céljából. A mostanában megjelent „nagyon sok szereplős online szerepjátékok” grafikus környezete is ösztönzőleg hat a vizsgálatokra, az etnográfusoknak meg kell találniuk a részvétel, az adatrögzítés, a felhasználókkal kialakított kapcsolatok megfelelő formáit (Taylor 1999), emellett persze megfelelő készségekkel rendelkező játékoskarakterekre is szükség van. Az internetes interakcióknak azok a változatos formái, melyek az etnográfia kutatási terepéül kínálkoznak, kihívást is jelentenek a kutatók számára: egyszerre kell hasznos módon jelen lenniük és rögzíteniük a jelentős eseményeket. Az etnográfusoknak konvencionálisabb körülmények között is gyakran kell speciális nyelvi és gyakorlati készségeket kifejleszteniük az adatközlőkkel fenntartott kapcsolatok kialakítása során, ebben a tekintetben az internetetnográfia valószínűleg csak kis mértékben különbözik ettől, jóllehet bizonyos megszerzendő készségek újnak számítanak.

Habár az internetetnográfia változatos terület, az internet társas alakzatainak komplexitásáról és gazdagságáról szóló állítások érvényessége jelentős mértékben függött attól az állítástól, hogy az etnográfia bizonyos formája igenis megfelelő kutatási módszer. Ha az online előforduló jelenségek elég gazdagnak bizonyulnak ahhoz, hogy kultúrájának tekintsük őket, nyilvánvalónak tűnik, hogy az etnográfiai módszerek alkalmazhatóak rá, és vice versa. Nem szeretném azt sugallni, hogy magától értetődő módon találtuk ki, miként válhatunk online etnográfusokká. Az online kutatási terek etnográfusainak meg kellett küzdeniük a megfelelő mértékű jelenlét megteremtésének kérdéseivel, illetve azzal, hogy miképpen jelenítsék meg magukat a résztvevőkkel folytatott interakciók során. Kérdéses volt az is, hogy milyen mértékben bízhatnak az online adatközlőktől származó kijelentésekben, teljesen nyílt vizsgálatot végezzenek-e, vagy inkább aknázzák ki az internet nyújtotta rejtett kutatás kifinomult lehetőségeit, végül hogyan birkózzanak meg az eredményül kapott adatáradattal (Fox és Roberts 1999; Guimarães 2005; Kanayama 2003; Lindlof és Shatzer 1998; Paccagnella 1997; Rutter és Smith 2005). Egyik problémakör sem kapcsolódik kizárólag az internetetnográfiahoz, ennek ellenére a társadalmi interakció új formáit biztosító internetről szerzett tapasztalatok sajátos reflektorfénybe helyezik a módszerek alkalmazhatóságának és megbízhatóságának kérdéseit. Különösen az a felfogás hangsúlyozta a kizárólag az online megfigyelések alapján készült interpretációk hitelességére vonatkozó aggodalmakat, mely az internetben a gyakori identitásjáték területét vélte felfedezni (Paccagnella 1997).

A megszokott módszerek online interakciókra történő alkalmazásával kapcsolatos szorongás, valamint az a lehetőség, hogy az alapvető tudományos feltételezések is veszélybe kerülhetnek, jelentős módszertani reflexiókhoz vezettek nem csak az etnográfiaiban, hanem más bevett módszerekkel kapcsolatban is, így például az interjú (többek között Illing-

worth 2001; Kivits 2005; Madge és O'Connor 2002) vagy a diskurzuselemzés esetében (Herring [szerk.] 1996; Herring 2001). Azok az etikai szempontok is intenzív vizsgálódás tárgyát képezték, melyek azt vetették fel, hogy felhasználhatók-e az internetről származó adatok a társadalomtudományos kutatásokban. Aggodalomra ad okot az a felvetés, hogy a kutatók talán túlságosan lelkesen használják ki az internet mint kutatási terep elérhetőségét; „rajzanak a virtuális táj körül, a virtuális bennszülötteket fürkészik, és buzgón írnak a virtuális terepről szóló jegyzeteikbe” (Stone 1995: 243) anélkül, hogy az érintettek irányába kellő tiszteletet mutatnának. Néhányan attól tartottak, hogy a szakemberek az új terület iránti izgatottságtól, az internetet körbevevő innováció aurájától vezérelve azt gondolhatják, hogy a tájékozott beleegyezés (*informed consent*) szokásos szabályai nem alkalmazhatók, ez pedig a kutatás etikai keretrendszerének figyelmen kívül hagyásához vezet.

Sok vita folyt arról, hogy a meglévő etikai normákat milyen mértékben kell online helyzetekre alkalmazni, különösen a tájékozott beleegyezés kinyilvánításának szükségességét és gyakorlatát övezte aggodalom (lásd Fox és Roberts 1999; Frankel és Siang 1999; King 1996; Sharf 1999; Waskul és Douglass 1996). Az Internetkutatók Társasága (*Association of Internet Researchers*) elkészítette azon irányelvek jegyzékét, melyek a kutatókat segítik az internetes adatok felhasználásával összefüggő megfelelő döntések meghozatalában (Ess & AoIR Ethics Working Committee 2002). Világossá vált, hogy egyetlen modell aligha illeszkedhet minden szituációhoz. Eltérések voltak a különböző diszciplínák között, némelyik vitatta a humán szubjektumok modelljének automatikus alkalmazását az internetkutatási etikára vonatkozóan (Bassett és O' Riordan 2002; Herring 1996; White 2002). Bruckman (2002) határozottan támogatta a tájékozott beleegyezés alkalmazását mindenhol, ahol csak lehetőség nyílik rá, azonban később Hudsonnal amellet érveltek, hogy bizonyos körülmények indokolhatják az erről való lemondást. Elsősorban a chatszobák sorolhatók ide, melyekben a résztvevőket anélkül tanulmányozhatjuk, hogy ezt tudatnánk velük, hiszen ebben az esetben úgy vélték, hogy a kutatás semmilyen módon sem lesz ártalmas az érintettek számára (Hudson és Bruckman 2004, 2005). Az online kutatás etikai dimenziója különösen bőséges forrásnak bizonyult a viták során, ahol olyan aggodalomra okot adó problémákat is újra életre keltettek, melyeket már gyakran tisztázottnak gondoltak.

Egészen eddig olyan kutatásokat mutattam be, melyek az online szférára mint viszonylag jól körbehatárolható kulturális területre koncentrálnak. Ennek a gondolkodásmódnak a képviselői jelentős erőfeszítéseket tettek, hogy megfelelő módszereket fejlesszenek ki az új terület felfedezéséhez, az a lehetőség pedig, hogy új társadalmi jelenségek bukkanhatnak fel az interneten, növeli annak esélyét, hogy módszertani átalakításokra lehet majd szükség. Az internet mindennapi léttől elkülönített felfogása ösztönözte ezeket újításokat, ugyanakkor ez az ábrázolásmód semmiképpen sem meríti ki az internetről való gondolkodás hasznos módszereit. Sok kutató számára nyilvánvalóvá vált, hogy az internet gyakran nem egy elkülönülő szféra, hanem a mindennapi életbe különböző módokon beágyazott terület. Ez a felismerés sajátos módszertani kihívásokat hozott magával, főképpen a kutatás tárgyaira vonatkozóan. Számos szakember próbált megfelelni ezeknek a próbatételeknek olyan metódusok kifejlesztésével, melyek biztosítják az online és az offline közötti átjárást, és lehetővé teszik annak vizsgálatát, hogyan válik az internet a mindennapi élet részévé. A következő fejezetben ezeket a kutatásokat tekintem át, hogy bemutassam azokat a kutatásmódszertani megoldásokat, amelyek az internet mint a hétköznapi életbe ágyazott jelenség vizsgálata közben formálódtak ki.

Az internet és a mindennapi élet összefonódása

Habár az online tartomány etnográfiai kutatási terepként való kezelése már önmagában is meggyőző lépésnek számított abba az irányba, hogy komolyan vegyék az online társadalmi tapasztalatokat, korán világossá vált, hogy ez a megközelítés nem öleli fel az internetre vonatkozó összes lényeges aspektust. Miller és Slater (2000) határozottan azt állítják, hogy az internet csak nagyon ritkán (vagy sohasem) határozható meg a virtuális tapasztalat különálló területeként, ezért azt kellene tanulmányozni, ahogy az sajátos kontextusokban értelmet nyer. Internetetnográfiajuk Trinidadban kezdődött, a trinidadiak által használt online kontextusok feltárása során elsősorban azt tették vizsgálatuk tárgyává, hogy a trinidadiak miként értelmezik és teszik sajátjukká az internetet. Millerék az internetnek a kontextusoktól függő összehasonlító etnográfiaját középpontba helyező javaslatukkal jelentősen hozzájárultak az internet tanulmányozására létrehozott módszerek megteremtéséhez. Megközelítésük, miszerint az internet a mindennapi életbe fonódva létezik és egyedi kontextusokban értelmezhető, több különböző módszertani hagyományba is jól illeszkedik. Mackay (2005) amellet érvel, hogy új médiumok feltérképezése során, így például az internet esetében is, eredményesen támaszkodhatunk azokra a meglévő megközelítésekre, melyek a média közönségeinek és az otthoni környezetben történő médiafogyasztásnak a vizsgálatára irányulnak. Mackay osztja Miller és Slater arra vonatkozó aggodalmát, hogy nem kellene elutasítanunk a régebben kialakult kutatási kereteket, túl nagy hangsúlyt fektetve az internetre mint a társadalmi tér új formájára. Bakardjieva és Smith (2001) úgyszintén ragaszkodnak a „face to face” interjúkhoz és az otthonok bejárásához annak érdekében, hogy megértsék az új média otthoni környezetbe való beágyazottságát. E kutatók emlékeztetnek bennünket arra, hogy az internet egyidejűleg létezik a hagyományos társadalmi terekkel, és mivel ezeken a tereken belül használják, a meglévő módszerek segítségével továbbra is megközelíthető.

Abban a periódusban, melyet Silver (2000) kritikai kiberkultúra-tanulmányoknak nevez, meghatározóvá váltak azok a megközelítések, melyek az internet mindennapi életbe való beágyazottságát vizsgálják. A Wellman és Haythornthwaite (2002) által szerkesztett tanulmánygyűjtemény sokféle kvalitatív és kvantitatív módszertani megközelítést fűz össze, ideértve a kérdőíves felmérést, az otthonokban tett látogatásokat és az időfelhasználásról készült naplókat; e módszerek mindegyike az internetet a mindennapi élet szerves részeként kívánja feltárni. Woolgar (2002) ehhez hasonlóan diszciplináris nézőpontok változatos tárházát gyűjti össze azért, hogy megvizsgálja az internet és az új média napjaink társas életre gyakorolt hatását. Arra a végkövetkeztetésre jut, hogy szükségünk van azokra a módszerekre, melyek részletesebb betekintést engednek az új technológiák eredetébe és felhasználásába, és amelyek nem feltételezik előre azt, hogy mi számít valósnak vagy virtuálisnak, illetve az sem, hogy milyenek lesznek a közöttük lévő kapcsolatok. Howard és Jones (2004) is módszertani megközelítések sokaságát gyűjtik egybe az új médiáról mint „beágyazott médiáról” szóló, általuk szerkesztett kötetben (Howard 2004). Ezekben a gyűjteményekben burkoltan jelenik meg az az egyértelmű felfogás, miszerint az internet mindennapi élettel történő integrációja olyan összetett téma, amelyhez, egyrészt, jól illeszkedik a megközelítések kombinációja, másrészt az profitál is ebből. Az ezekben a kötetekben felhasznált módszerek ismerősek lehetnek az internet előtti időkből, magukba foglalják a kérdőíveket, interjúkat, naplókat, fókuszcsoportokat, megfigyeléseket, dokumentum- és történeti elemzéseket, valamint a kísérleteket és az összehasonlító kutatásokat.

Miközben az internet mindennapi kontextusainak vizsgálatában újra teret nyertek a hagyományos módszerek, kutatástervezési gyakorlatok és kutatási stratégiák, egyes kutatók egy olyan megközelítést próbáltak kialakítani, ami alkalmas az internetet egyre inkább ellepő különféle kapcsolatok kutatására. A kiberkultúrát nem tekintették elkülönülő, az offline élettől elválasztva tanulmányozandó szférának, de elismerték az internet nagyfokú társadalmi komplexitását, és ennek megfelelően kutatói keretek kidolgozását tűzték ki célul. Ebben a felfogásban sem az online, sem az offline nem számít magától értetődő kutatási terepnek, melyen belül a vizsgálódást el kell végezni. A kutatók arra töreksenek, hogy az online és offline határait átlépjék, és feltárják, hogy ez a határ milyen módon releváns (vagy sem) a társadalmi tapasztalat megszervezésében. Ennélfogva változatos, az online és offline vizsgálódások elemeit ötvöző kutatói formák tűntek fel. Howard (2002) egyfajta hálózatos etnográfát javasolt, amely az online adatok hálózatelemzését használja offline vizsgálatok kiindulópontjaként. Úgy találta, hogy a módszerek efféle új kombinációja különösen az új technológiák terjedése nyomán létrejövő hálózati szerveződések (*distributed organizations*) tanulmányozása során lehet hasznos.

Howard (2002) tehát sajátos metodológiai kombinációt ajánlott egy speciális szerveződési forma elemzéséhez. Más megközelítések inkább azt javasolták, hogy adaptívabb módszerek segítségével eredjünk a kutatás során felbukkanó összefüggések nyomába, melyek nem határozzák meg előre, hogyan kombináljuk az online-t és az offline-t. *Virtual Ethnography* [Virtuális etnográfia] című munkámban (Hine 2000) egy olyan összekötő, konnektív (*connective*) megközelítést szorgalmaztam az internet tanulmányozására, amely nyitott lenne annak – mind kulturális terepként, mind kulturális artefaktumként (*artifact*) tekintett tulajdonságaira, és feltárná mindazokat a változatos lehetőségeket, amelyek során az internet jelentésekkel töltődik fel. Ez a szemléletmód egy médiaeseményt feldolgozó esettanulmányon keresztül alakult ki bennem. A konnektív etnográfiai megközelítés alkalmasnak bizonyult arra, hogy bemutassam az internethasználat különböző interpretációit a médiában, valamint azt, hogy az emberek miként reagálnak a médiaeseményekre, illetve miként fejtik ki az internettel kapcsolatos értelmezéseiket weboldalaikon és üzenőfalas hozzászólásaikban. Ezt követően a tudósok internethasználatáról szóló munkáimban is hasonló felfogásban vizsgáltam azon lehetőségeket, melyekben az internet emergens használati módjai adott anyagi kultúrán, politikai és intézményi kontextuson, illetve kommunikációs ökológián belül nyernek értelmet (Hine 2007, 2008).

Constable távkapcsolatokról szóló munkája (2003) szintén az online részvételt és megfigyelést ötvözi azoknak a kontextusoknak a vizsgálatával, melyeken belül az online aktivitások helyet kapnak és értelmet nyernek, így kutatása egyik része segít értelmezni a másikat. Levelezőlistákat és weboldalakat tanulmányozott, melyeken keresztül amerikai férfiak Kínából és a Fülöp-szigetéről származó hölgyekkel ismerkedtek házasság céljából. Constable meg is látogatta az online megismert embereket, így képes volt azokban a helyzetekben kontextualizálni saját online megfigyeléseit, ahonnan azok származtak. Orgad (2005a, 2005b) a mellrákkal küzdő nők internethasználatáról szóló kutatásában szintén összekapcsolja az online és offline módszereket. Úgy véli, hogy az online és offline tapasztalatok kontextusba helyezik egymást, és egyiket sem szabad automatikusan úgy tekinteni, mint ami megelőzi vagy megmagyarázza a másikat. A két kontextus közötti mozgás támogatja a kutatót feltevéseinek felülvizsgálatában és abban is, hogy ezeket egymás kölcsönös tanulmányozására használja.

A konnektív megközelítések nagyon vonzóknak tűnhetnek, amikor az új médiát intenzíven használók tapasztalatait próbáljuk meg értelmezni. Az efféle vizsgálatok során fontos, hogy követni tudjuk a változatos médiateret benépesítő embereket, és hogy reflektálni tudjunk arra, az emberek miként jutottak el ezekbe a terekbe, illetve hogyan formálták őket társadalmi cselekvőként a megszerzett tapasztalatok. Ezt a perspektívát jelenítik meg Leandernek és McKimnek (2003) a tinédzserek online gyakorlatainak tanulmányozására vonatkozó javaslatai. Az információk darabkái és áramlatai követő, a határkonstrukciókat tanulmányozó stratégiáik sokszínű eszköztárat kínálnak ahhoz, hogyan lehet kutatóként kamaszokkal online kapcsolatba kerülni. Azt is sugallják mindemellett, hogy a „kontextus” fogalma túl statikus azon változatos lehetőségek megragadására, melyekben a tapasztalatok egymást értelmezik és egymással kölcsönhatásba lépnek. Amikor az ilyen helyzetek összetettségével szembesültek, Leander és McKim „az aktuális módszerek tárházának kreatív kibővítésére” éreztek késztetést (2003: 237). Tehát itt újra azt láthatjuk, hogy az internet kihívást jelent a bevett módszerek számára. Nem feltétlenül azért, mert azok ne lennének alkalmazhatóak bizonyos megközelítésekben, hanem azért, mert a kutatókat az új terep új utak elgondolására ösztönzi.

A konnektív megközelítések azon túl, hogy lehetővé tették az egyéni tapasztalatok vizsgálatát, arra is alkalmasnak bizonyultak, hogy megvilágítsák egyes online objektumok eredetét és használatát. A weben található tudományos adatbázisokról szóló munkájukban Beaulieu és Simakova (Beaulieu 2005; Beaulieu és Simakova 2006) különböző stratégiákat alkalmazva mutatják meg, hogyan ágyazódtak be az adatbázisok az internetbe és a tudományos gyakorlatokba. Egészen pontosan olyan etnográfiai megközelítést használnak, amely lehetővé teszi, hogy az etnográfus a hipervivatkozások segítségével a világhálón feltárja az adatbázisok kapcsolódási pontjait. A hivatkozások etnográfiai kezelése magában foglalja a felbukkanásuk körülményeire és változatos jelentéseikre adott reflexiót is. Elgondolásuk illeszkedik egy az infrastruktúra etnográfiájáról szóló munkához (Star 1999), amelyben a hipervivatkozás a tudástermelésre szolgáló infrastruktúra kiterjedtségét demonstrálja, egyúttal annak esetlegességére is reflektál.

A bemutatott konnektív és mozgásokat követő, mobil kutatások az online és offline vizsgálatát annak érdekében ötvözik, hogy visszaadható legyen a mindennapi tapasztalatok és a valóság interneten keresztül megtapasztalása. Amikor az etnográfusok elmozdulnak az előre definiált kutatási terep biztonságától, legyen az online vagy offline, veszélyeztetik az etnográfiai hagyományhoz fűződő kötelekeiket. Amint elkezdik feltárni az online és offline határan átvélő tapasztalatokat, eltávolodnak az előre meghatározott kutatási terep biztonságos közegétől, és eltérő terekből származó kapcsolatok vizsgálatába kezdenek. Ezek után problematikussá válik azoknak az állításoknak a fenntartása, amire az etnográfia mint sajátos módszer épül, vagyis a mélyreható kutatás és a holisztikus elemzés, hiszen a kutatás résztvevőivel fenntartott intenzív kapcsolat egyre inkább tűnékenyvé válik. A kutatási terep ezzel együtt egyre gyakrabban tűnik utólagos kutatói konstrukciónak, mint már korábban létező entitásnak. Ebből fakadóan a mozgást követő és részleges megközelítéseknek azt is igazolniuk kellett, hogy az adott átélte társas valóság megismerésének stratégiailag fontos lehetőségei, és egyúttal azt is, hogy módszertani szempontból is megalapozottak. Az utóbbira vonatkozóan az online és offline helyzeteken átvélő etnográfiai támaszkodhatnak a kortárs antropológiai gondolkodás egyes áramlataira. A média által telített világ térbeliségének és társadalmiságának komplexitása újra az etnográfusok érdeklődésének középpontjába állította a terep megalkotásának problémáját (Amit 1999; Gupta és Ferguson 1997) és azokat a stratégiákat is, amelyek segítségével a globális láthatóvá válik a lokálisban (Burawoy 2000).

Az, hogy a kortárs kultúrakutatásban elterjedt a több színterű terep felfogása (Marcus 1995, 1998), az internet konnektív vizsgálatát is kedvező helyzetbe hozta az etnográfiai módszertan aktuális trendjei között. Habár a konnektív etnográfia az internet mindennapi életbe való beágyazottságának megragadására alkalmas eszközként bukkan fel, nem lenne helyénvaló teljesen újszerűnek ábrázolni az így létrejövő gyakorlatot. Az internetetnográfia sokféle formát ölthet, azonban igazolása az etnográfia hagyományos változataiban gyökerezik. A korai internetetnográfia hajlamosak voltak kihangsúlyozni az internet önmagában rejlő kulturális gazdagságát és komplexitását, és következetesen támaszkodtak az etnográfiai bevonódás és a kutatási terep hagyományos fogalmaira, melyeket az új médium vonatkozásában értelmeztek. A konnektív és mozgást követő, mobil etnográfia különféle formái az utóbbi időben maguk is az internetes tapasztalatok részeivé váltak, ezáltal még inkább eltávolodtak a terepmunka tradicionális elgondolásától, de a terep konstrukcióját övező jelenlegi viták révén továbbra is kapcsolatban állnak az etnográfia meghatározó alapelvekkel. Az etnográfiai alapelveknek ez a változata továbbra is érvényesnek tekinti, hogy az etnográfus az átél tapasztalatok révén kerül kapcsolatba a kutatás alanyaival, és ezt a reflexió eszközeként használja a különbségek feltárása során. Időnként nem egyértelmű, hogy lehet-e az így létrejövő terméket etnográfiként jellemezni, ugyanakkor sok kutató az etnográfia szellemiségéből merít, amikor az emberek életébe ágyazott internetet kutatja, és olyan eljárás módokat kíván találni, amelyekkel megragadható az internet gazdagsága és komplexitása.

Mintázatok keresése és a hálózatok felderítése

Az internet etnográfusainak elsődleges módszertani fókuszát többnyire a tereppel kialakított kapcsolatok és az azokra adott reflexió képezi. Az interneten gyűjthető adatok sokszínűsége és pusztán mennyisége azonban nyomasztóan hathat. A mobil és konnektív megközelítések felerősítik ezt az aggodalmat, mivel elvetik a jól körülhatárolható terep és a minden részletre kiterjedő, intenzív kutatómunka elképzelését. Ilyen körülmények között vonzóvá válnak a szisztematikus adattárolás és -elemzés különböző technikái. Az internetről származó adatoknak van néhány módszertani szempontból látványos tulajdonsága is, amit a más hagyományokból származó kutatók képesek voltak kiaknázni. Az adatok mennyisége és hozzáférhetősége önmagában biztosította a feltételeket néhány innovatív módszertani megközelítés felbukkanásához. Különösen az internetes adatok rögzítésének könnyedsége és a bennük lévő mintázatok kereshetősége ösztönözte az új megoldások keresését. Ebben a fejezetben bemutatok néhány új, az adatok széles körű hozzáférhetőségének köszönhető kutatási keretet, és ismételten megvizsgálom az ezekhez kapcsolódni képes kutatói hagyományokat.

Az internetkutatás kezdete óta léteztek olyan nagymintán végzett projektek, melyek az internetes tapasztalatok jellemzésére tettek kísérletet. A nemzetközi együttműködésben megvalósult *ProjectH* (H-projekt) (Sudweeks, McLaughlin és Rafaeli 1998) a Usenet hírcsoportokban közzétett üzenetek nagy mintáján végzett tartalomelemzést. Már a projekt megszervezésére is érdemes odafigyelni, hiszen a munka megvalósítása során többnyire ugyanazt a médiát használták, mint amit tanulmányozni kezdtek (Sudweeks és Rafaeli 1996). A nagymintán végzett tartalomelemzés ismerős megközelítés, viszonylag egyszerűen átalakítható volt az internetes vizsgálathoz, melynek középpontjába az egyéni üzenetek tartalma került. Az internetes beszélgetések témakörök (*thread*) szerinti szerveződése kapcsán

problémák merültek fel az elemzéssel kapcsolatban, ha pedig a társas szerveződésre is tekintettel kell lenni, az egyszerű tartalomelemzés kevésbé tűnik kielégítőnek. A problémák kezelése érdekében Smith (1999) kifejlesztett egy Usenet adatokat elemző alkalmazást, hogy feltárja a részvétel és a társas szerveződés fontos vonásait. NetScan nevű rendszere (netscan.research.microsoft.com)⁵ lehetővé teszi, hogy a kutatók a hírcsoportok őket érdeklő időbeli aspektusait a résztvevők profiljaival és más hírcsoportokkal való kapcsolataikkal együtt vizsgálják. A NetScan az internetes adatok elérhetőségére épülő eszközként áll a kutatók és természetesen a résztvevők rendelkezésére, hogy segítségével vizualizálni tudják az éppen zajló interakciók sajátosságait.

Az internetes mintázatok és kapcsolatok vizualizációja egyszerre volt divatos és hasznos eszköz a kutatók számára. Az internet feltérképezéséről szóló könyvükben Dodge és Kitchin (2000) a vizualizációk egész tárházát gyűjtik össze, amely megragadja az internet geográfiáját, ábrázolja az interneten fellelhető különleges tereket, továbbá vizsgálja az online és offline geográfia közötti kapcsolatokat. Az ehhez kapcsolódó *Atlas of Cyberspace* (Kibertér Atlasz, www.cybergeography.org/atlas/) további inspirációval szolgál az internet társadalmi térként való elképzeléséhez, és Dodge (2005) szerint hasznos módszertani eszközként kiemeli a társadalmi szempontból potenciálisan érdekes mintázatokat, melynek nyomán innovatív kutatási elgondolások szülehetnek.

A kutatói képzeletet ösztönző vizualizációk mellett léteznek olyan kutatási hagyományok, melyek a vizualizációk létrehozására analitikus eszközként tekintenek. A társadalmi hálózatok elemzése az internetnek köszönhetően divatba jött, egyrészt új és érdekes jelenségek kutatását tette lehetővé, másrészt az internetes adatok közvetlen hozzáférhetősége új utakat nyitott a társadalmi hálózatokhoz kapcsolódó információk megragadása felé (Garton, Haythornthwaite és Wellman 1997). A társadalmi hálózatok elemzésének módszerével vizsgálták a blogok közötti kapcsolatokat (Herring et al. 2005). A hálózatelemzések legnyilvánvalóbb webes terepét természetesen maguk a hiperhivatkozás-elemzések adták. A linkelemzés jól megalapozott módszerré vált a világháló megkülönböztetett tereinek vizualizálásában (Thelwall 2004), bár a hiperhivatkozás jelentésének kérdése még mindig nyitott a szociológiai értelemben vett interpretációra (Thelwall 2006). A linkelemzés egy formáját eredményesen használták annak vizsgálatában is, hogy milyen mértékben tükröződnek az offline kapcsolatok és rokonsági viszonyok a weboldalak (Rogers és Marres 2000) és blogok (Rogers 2005) közötti linkekben.

Kutatók egy másik csoportja úgy tekint az internetre, mint ami a webszférák (*web sphere*) felbukkanásán keresztül reflektál különböző offline történésekre. Ilyen szférák különböző eseményekhez kapcsolódnak, például egy választáshoz vagy a 2004-es indiai-óceáni szökőárhoz (Foot és Schneider 2006; Schneider és Foot 2005). A webszférák elemzését olyan módszerként fogják fel, melynek első lépése a kutatói érdeklődés tárgyával kapcsolatos weboldalak összefüggő archívumának létrehozása, amit a kutatócsoport tagjainak egymást követő időpontokban végzett webes keresései és az oldalak közötti kapcsolatok nyomon követése segítségével állítanak össze. Az időbeli fejlemények jól dokumentálhatók pillanatfelvételek készítésével. Ezt követően a webszférák tartalmának kódolása után a szövegre, a látványra és az interaktív jellegzetességekre fókuszáló részletes tartalomelemzést végeznek, ami lehetővé teszi az egyes webszférák jellemzését, illetve az állandó jellegzetességek és mintázatok ku-

5 A netscan már nem érhető el (*a szerk.*).

tatását. Az egymást követő, ismétlődő eseményekhez, például a választásokhoz kapcsolódó webszférák összehasonlításával megvizsgálhatjuk, hogyan változott az internethasználat az idő előrehaladtával.

Az ilyen természetű vizsgálatok esetében gyakran kérdések merülnek fel a könnyen hozzáférhető internetes eszközök, például a népszerű keresőmotorok megbízhatóságával kapcsolatban. Ha egy ellenőrzött hiperhivatkozás-mintát vagy egy jellegzetes webszférát keresünk, és a keresőmotorokra hagyatkozunk, akkor lemondunk a mintavétel időzítése és a kiválasztás kritériumai feletti kontrollról. A linkelemzésben gyakran előnyben részesítendők a kutató irányítása alá tartozó keresőrobotok (Thelwall 2004). A webszféraelzés során a kutató különböző technikákat kombinálhat a tárgyhoz tartozó weboldalak azonosítása érdekében, beleértve az összetett keresőmotorok használatát és a linkek követését (Schneider és Foot 2005). Beaulieu (2005) arra figyelmeztet, hogy különböző okokból egyes tartalmak – így az ő érdeklődési körébe tartozó, más oldalakba beágyazott adatbázisok – láthatatlanok a keresőmotorok számára. Tehát a keresőket óvatosan kell kezelni a társadalomkutatásban annak érdekében, hogy azok a kutatás tárgyának kialakítását ne befolyásolják valamilyen nem kívánt módon. Mindazonáltal a könnyen hozzáférhető eszközök használhatók egyfajta etnográfiai szellemben, a reflexív hagyomány felől közelítve, amikor azon gondolkodunk, hogy ezek a hatékony eszközök milyen módokon alakítják az összes felhasználó internetes tapasztalatait (Hine 2007).

A világháló vizsgálati tárgyként való konceptualizálása különböző módokon történhet (Schneider és Foot 2004). A fogalom meghatározást társadalomtudósokként nagyrészt a rendelkezésünkre álló módszertanok segítségével végezzünk el annak érdekében, hogy képet alkothassunk projektjeinkről (Mitra és Cohen 1999; Wakeford 2000), ugyanakkor ezt egy internettel átítatott kultúra tagjaként saját tapasztalataink révén is megtegyük. Miként azt Silver (2000) állítja, a kiberkultúra-tanulmányok eredetüket tekintve közeli kapcsolatban állnak a populáris kiberkultúra felbukkanásával. Valószínűnek tűnik, hogy az internet használatára irányuló kutatások jelenlegi formáit még mindig a szélesebb értelemben vett, résztvevőként mindannyiunk által ismert internetes kultúrából származó felfogások alakítják. Ezek hatnak azokra az eszközökre is, amelyek használatát saját vizsgálataink során indokoltnak véljük. Tanulmányomban eddig úgy írtam le az internetkutatást, mint különálló, független területet, melyen belül a kutatók „másokként” kezelik az internethasználókat, hogy jellemezni és értelmezni tudják őket. Az internetkutatás reflexív jellege is nyilvánvalóvá vált, azonban az új médiatechnológiák szakemberek általi használata magában a kutatás folyamatában megkérdőjelezi ezt a különálló és független helyzetet. Az új média időnként lehetőségeket kínál a vizsgálati eredmények újraértékelésére, a kutató és a kutatás alanyai közötti kapcsolat újragondolására. Esetenként könnyű ez az adaptáció, például az online folyóiratokban való publikáció esetében, míg más esetekben ennél drasztikusabb változások következnek be a kutatási folyamatban.

Az online közzététel változatos módjainak megjelenése lehetővé tette, hogy a kutatási eredmények szélesebb körben is hozzáférhetőek legyenek, az internetkutatók pedig nagyon aktívnak bizonyultak az online folyóiratok fejlesztésében. Az online folyóiratok ugyanakkor arra töreksenek, hogy a nyomtatott cikkek stílusát utánozzák, ennél fogva nem különösebben innovatívak a forma tekintetében: reprodukálják a személytelen szerzői hang uralkodó tendenciáját, és a vizsgálat eredményeit vitathatatlan befejezett terméként prezentálják. A kutatók más típusú internethasználatára, nevezetesen a személyes weboldalakra és

blogokra, sokan úgy tekintettek, mint a kutatási gyakorlat radikálisabb újragondolásának lehetőségeire. Az előzetes vizsgálati eredmények személyes weboldalakon való közzététele alkalmat ad a kutatás résztvevőinek bevonására, és lehetővé teszi számukra, hogy ők maguk is tanulmányozzák a kutatót egy találkozó előtt. Ez magában foglalja annak az esélyét, hogy érdekes elmozdulások jöjjenek létre a kutató és a kutatók közötti kapcsolatokban, és bizonyos közösségek minden bizonnyal a többinél jobban ráhangolódnak majd ezekre a lehetőségekre. Miután bizonyos ideig felsőoktatásban dolgozó kollégák között kutattam, tisztában vagyok vele, hogy a személyes weboldalam és a rajta található írások hasznosnak bizonyultak a bizalmi kapcsolatok kiépítésében ezzel a közösséggel.

Számos internettel kapcsolatos könyv használt weboldalakat a szöveg mellékleteként, lehetővé téve a nagy mennyiségű vizuális anyag bemutatását vagy az adatok későbbi felhasználását (lásd Foot és Schneider 2006; Miller és Slater 2000). A blogolást (a rendszeresen frissített naplók kezelését és az ezt kísérő olyan gyakorlatokat, mint a bloggerközösségek tagjai által működtetett blogok kölcsönös összekapcsolása és kommentálása) szintén alkalmazták az internetkutatók annak eszközeként, hogy mások jobban bevonódjanak a kutatási folyamatba. A blogok használata felveti azt a sok töprengésre alkalmas kérdést, hogy a bemutatás közege vajon milyen szerepet játszik magának a kutatási témának a megformálásában (Paquet 2002). Mortensen és Walker (2002) az online játékközösségekről szóló vizsgálatuk kapcsán beszámoltak a blogok használatáról is. Azt találták, hogy a folyamatosan frissített és hálózatokba kapcsolt forma alkalmas teremt a reflexióra, ez pedig odáig vezette őket, hogy a blogírást is kutatási tevékenységként lássák, így a szöveg létrehozása is a folyamat részévé vált. Lilia Efimova blogkutató saját blogjában (blog.mathemagenic.com) kimerítően tárgyalja a műfaj munkájára gyakorolt hatását. Figyelemre méltó, hogy a blogírás elkezdését elsősorban a reflexív önetnográfia jellemző stílus kifejlesztésének eszközeként vizsgálja. Az új média tehát ösztönözte a kutatói gyakorlat újragondolását, nemcsak vizsgálódásra érdemes új társadalmi jelenségekkel, hanem azokkal a lehetőségekkel is, amelyek a kutatási folyamat megújítását támogatják. Mindezek következtében számos internetkutató mozdult el a kapcsolatok és mintázatok nyomon követésétől abba az irányba, hogy maguk is részt vegyenek a hálózatokban.

Összegzés: mennyire új az internetkutatás?

A fentiekben bemutattam, hogy az internet megjelenése hogyan ösztönözte a vizsgálati módszerekről és a kutatásetikáról szóló eszmecserét, és miként biztosított alkalmat új technikák kifejlesztésére. Még ha egyes módszertani eljárások ismerősek lehetnek is a létező tudományos hagyományokból, ám az internet megjelenésével kérdéssé vált, hogy rugalmasan alkalmazhatók-e az új médiumokra. Azon túl, hogy a szakemberek új módszereket fejlesztettek ki annak érdekében, hogy a társadalmi jelenségként felfogott internet sajátos tulajdonságait feltárhassák, a kutatási projektek konceptualizálásának eltérő formáira is figyelmet fordítottak. Bebizonyosodott, hogy az internetet és a világhálót kutatási tárgyként elgondoló törekvéseknek számos módozata lehet, amelyek mindegyike egy bizonyos kutatási kérdéskörre koncentrál és egy meghatározott kutatási hagyományra épít. Az internetkutatók különböző diszciplínákból érkeznek, és magukkal hozzák módszereiket. Ennélfogva nem létezik egyetlen elfogadott eszköz sem az internet vizsgálatára. Maga az internetkutatás

nem önálló diszciplína, hanem interdiszciplína, egy olyan terület vagy kutatási hálózat, melyet heterogén perspektívák népesítenek be (Baym 2005; Hine 2005a). Érdeklődésükkel az internet felé forduló kutatók így gyakran maguk is konvencionálisabb diszciplínák képviselői. Ezzel magyarázható, hogy az internet tanulmányozása során alkalmazott módszereiket igyekeznek hozzákötni valamelyik bevett kutatási hagyományhoz. Ezek a szakemberek az internetkutatási megközelítéseket ritkán mutatják be radikálisan újként, sokkal inkább úgy, mint ami a létező hagyományok szellemének kiterjesztése. A kutatók egy része pedig csak azért tűnik radikális újtónak, mert az új média eszköztárát használja a kutatási folyamatok és eredmények bemutatása során. Az internetkutatás innovációi többnyire kisebb módosítások formájában jelennek meg (Jankowski és van Selm 2005), vagy olyan módon, hogy végső soron nem zavarják meg az episztemológiai alapelveket (Beaulieu 2004).

Így tehát egyfajta ambivalencia érzékelhető az internet innovatív státusza és a hozzá társított társadalomkutatási módszerek között. Noha az internet által hordozott újdonságok elismerése sokakat, köztük számos társadalomkutatót is arra bátorított, hogy bevonódjon és komolyan vegye az új jelenségekből adódó lehetőségeket, a megszerzett tapasztalatok gyakran még a korábbi hagyományokban gyökereznek, a folytonosság érzése az újdonság szelével keveredik. Annak érdekében, hogy fenntartható erőforrássá váljon, az internethasználatot és az internetkutatási technikákat értelmezhetővé kell tenni a mindennapi élet kontextusában és az elismert akadémiai diszciplínák körében. Az internetkutatás emergens gyakorlata igyekszik komolyan venni azt az érzésünket, hogy ezen a területen most éppen valami új történik, de ezt anélkül teszi, hogy elvetné azokat a diszciplináris hagyományokat, amelyek megalapozzák reflexióinkat és teret engednek a módszertanok alkalmazhatóságáról szóló vitáknak.

Fordította Torbó Annamária

Hivatkozott irodalom

- Amit, Vered (szerk.) (1999): *Constructing the Field*. London: Routledge.
- Bakardjieva, Maria és Richard Smith (2001): The Internet in Everyday Life: Computer Networking from the Standpoint of the Domestic User. *New Media and Society* 3(1): 67–83. DOI: <https://doi.org/10.1177/1461444801003001005>.
- Bassett, Elizabeth H. és Kate O’Riordan (2002): Ethics of Internet Research: Contesting the Human Subjects Research Model. *Ethics and Information Technology* 4(3): 233–247. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1021319125207>.
- Baym, Nancy K. (2000): *Tune In, Log On: Soaps, Fandom and Online Community*. Thousand Oaks: Sage.
- Baym, Nancy K. (2005): Introduction: Internet Research as It Isn’t, Is, Could Be and Should Be. *Information Society* 21(4): 229–232. DOI: <https://doi.org/10.1080/01972240591007535>.
- Beaulieu, Anne (2004): Mediating Ethnography: Objectivity and the Making of Ethnographies of the Internet. *Social Epistemology* 18(2–3): 139–163. DOI: <https://doi.org/10.1080/0269172042000249264>.
- Beaulieu, Anne (2005): Sociable Hyperlinks: An Ethnographic Approach to Connectivity. In *Virtual Methods: Issues in Social Research on the Internet*. Christine Hine (szerk.). Oxford: Berg, 183–198.
- Beaulieu, Anne és Elena Simakova (2006): Textured Connectivity: An Ethnographic Approach to Understanding the Timescape of Hyperlinks. *Cybermetrics* 10(1). Interneten: https://metodos.files.wordpress.com/2008/02/beaulieu_-textured-connectivity-ethnographic-approach.pdf (letöltve: 2018. július 30.).
- Bruckman, Amy (1992): *Identity Workshop: Emergent Social and Psychological Phenomena in Text-based Virtual Reality*. Interneten: <http://www-static.cc.gatech.edu/~asb/papers/identity-workshop.rtf> (letöltve: 2018. július 30.).

- Bruckman, Amy (2002): *Ethical Guidelines for Research Online*. Interneten: www.cc.gatech.edu/~asb/ethics (letöltve: 2006. október 10.).
- Burawoy, Michael (szerk.) (2000): *Global Ethnography: Forces, Connections and Imaginations in a Postmodern World*. Berkeley: University of California Press.
- Constable, Nicole (2003): *Romance on a Global Stage: Pen Pals, Virtual Ethnography and "Mail Order" Marriages*. Berkeley: University of California Press.
- Correll, Shelley (1995): An Ethnography of an Electronic Bar: The Lesbian Cafe. *Journal of Contemporary Ethnography* 24(3): 270–298. DOI: <https://doi.org/10.1177/089124195024003002>.
- Curtis, Pavel (1996): Mudding: Social Phenomena in Text-based Virtual Realities. In *High Noon on the Electronic Frontier: Conceptual Issues in Cyberspace*. Peter Ludlow (szerk.). Cambridge, MA: MIT Press, 347–373.
- Dodge, Martin (2005): The Role of Maps in Virtual Research Methods. In *Virthods: Issues in Social Research on the Internet*. Christine Hine (szerk.). Oxford: Berg, 113–128.
- Dodge, Martin és Rob Kitchin (2000): *Mapping Cyberspace*. London: Routledge.
- Ess, Charles és Association of Internet Researchers Ethics Working Committee (2002): *Ethical Decision-making and Internet Research: Recommendations from the AoIR Ethics Working Committee*. Interneten: www.aoir.org/reports/ethics.pdf (letöltve: 2018. július 30.). Újabb verzió: Markham, Anette és Elizabeth Buchanan (2012): *Making and Internet Research: Recommendations from the AOIR Ethics Committee*. Interneten: <https://aoir.org/reports/ethics2.pdf> (letöltve: 2018. július 30.).
- Foot, Kristen A. és Steven M. Schneider (2006): *Web Campaigning*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Fox, Nick és Chris Roberts (1999): GPs in Cyberspace. The Ethnography of a "Virtual Community". *Sociological Review* 47(4): 643–671. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-954X.00190>.
- Frankel, Mark S. és Sanyin Siang (1999): *Ethical and Legal Aspects of Human Subjects Research on the Internet*. Interneten: <https://www.aaas.org/sites/default/files/migrate/uploads/report2.pdf> (letöltve: 2018. július 30.).
- Garton, Laura, Caroline Haythornthwaite és Barry Wellman (1997): Studying Online Social Networks. *Journal of Computer Mediated Communication*, 3(1). Interneten: <http://reed.cs.depaul.edu/peterh/class/hci450/Papers/Garton.Haythornthwaite.Wellman.1997.pdf> (2018. július 30.). DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.1997.tb00062.x>.
- Guimarães, Mario J. L. Jr. (2005): Doing Anthropology in Cyberspace: Fieldwork Boundaries and Social Environments. In *Virtual Methods: Issues in Social Research on the Internet*. Christine Hine (szerk.). Oxford: Berg, 141–156.
- Gupta, Akhil és James Ferguson (szerk.) (1997): *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*. Berkeley: University of California Press.
- Herring, Susan C. (1996): Linguistic and Critical Analysis of Computer-mediated Communication: Some Ethical and Scholarly Considerations. *Information Society* 12(2): 153–168. DOI: <https://doi.org/10.1080/911232343>.
- Herring, Susan C. (2001): Computer Mediated Discourse. In *Handbook of Discourse Analysis*. Deborah Schiffrin, Deborah Tannen és Heidi E. Hamilton (szerk.). Malden: Blackwell, 612–634.
- Herring, Susan C., Inna Kouper, John C. Paolillo, Lois Ann Scheidt, Michael Tyworth, P. Welsch, Elijah Wright és Ning Yu (2005): Conversations in the Blogosphere: An Analysis "From the Bottom Up." In *Proceedings of the Thirty-Eighth Hawai'i International Conference on System Sciences (HICSS-38)*. Los Alamitos: IEEE Press. Interneten: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.92.7654&rep=rep1&type=pdf> (letöltve: 2018. június 13.). DOI: <https://doi.org/10.1109/HICSS.2005.167>.
- Herring, Susan C. (szerk.) (1996): *Computer-mediated Communication: Linguistic, Social and Cross-cultural Perspectives*. Amsterdam: Benjamins.
- Hine, Christine (2000): *Virtual Ethnography*. London: Sage.
- Hine, Christine (2004): Social Research Methods and the Internet. A Thematic Review. *Sociological Research Online* 9(2). Interneten: www.socresonline.org.uk/9/2/hine.html (letöltve: 2018. augusztus 28.). DOI: <https://doi.org/10.5153/sro.924>.
- Hine, Christine (2005a): Internet Research and the Sociology of Cyber-social-scientific Knowledge. *Information Society* 21(4): 239–248. DOI: <https://doi.org/10.1080/01972240591007553>.
- Hine, Christine (2005b): Virtual Methods and the Sociology of Cyber-social Scientific Knowledge. In *Virtual Methods: Issues in Social Research on the Internet*. Christine Hine (szerk.). Oxford: Berg, 1–3.
- Hine, Christine (2007): Connective Ethnography for the Exploration of E-science. *Journal of Computer Mediated Communication* 12(2). Interneten: <https://onlinelibrary.wiley.com/journal/10836101> (letöltve: 2018. augusztus 28.). DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00341.x>.
- Hine, Christine (2008): *Systematics as Cyberscience: Computers, Change and Continuity in Science*. Cambridge, MA: MIT Press.

- Howard, Philip N. (2002): Network Ethnography and the Hypermedia Organization: New Organizations, New Media, New Methods. *New Media and Society* 4(4): 551–575. DOI: <https://doi.org/10.1177/146144402321466813>.
- Howard, Philip N. (2004): Embedded Media: Who We Know, What We Know, and Society Online. In *Society Online: The Internet in Context*. Philip N. Howard és Steve Jones (szerk.). Thousand Oaks: Sage, 1–27.
- Howard, Philip N. és Steve Jones (szerk.) (2004): *Society Online. The Internet in Context*. Thousand Oaks: Sage.
- Hudson, James M. és Amy Bruckman (2004): “Go Away”: Participant Objections to Being Studied and the Ethics of Chatroom Research. *Information Society* 20(2): 127–139. DOI: <https://doi.org/10.1080/01972240490423030>.
- Hudson, James M. és Amy Bruckman (2005): Using Empirical Data to Reason About Internet Research Ethics. In *Proceedings of the European Conference on Computer-Supported Cooperative Work (ECSCW)*. Hans Gellersen, Kjeld Schmidt, Michel Beaudovin-Lafon és Wendy Mackay (szerk.). Paris: Kluwer Academic, 287–306. Interneten: <https://pdfs.semanticscholar.org/6142/c7eb0175a0b2f7ff60bffa5ea005ec1d1807.pdf> (letöltve: 2018. július 30.).
- Ilingworth, Nicola (2001): The Internet Matters: Exploring the Use of the Internet as a Research Tool. *Sociological Research Online* 6(2): 1–12. Interneten: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.5153/sro.600> (letöltve: 2018. július 30.). DOI: <https://doi.org/10.5153/sro.600>.
- Jankowski, Nicholas W. és Martine van Selm (2005): Epilogue: Methodological Concerns and Innovations in Internet Research. In *Virtual Methods: Issues in Social Research on the Internet*. Christine Hine (szerk.). Oxford: Berg, 199–207.
- Joinson, Adam N. (2003): *Understanding the Psychology of Internet Behaviour: Virtual Worlds, Real Lives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Joinson, Adam N. (2005): Internet Behaviour and the Design of Virtual Methods. In *Virtual Methods: Issues in Social Research on the Internet*. Christine Hine (szerk.). Oxford: Berg, 21–34.
- Jones, Steven (2005): Fizz in the Field. Toward a Basis for an Emergent Internet Studies. *Information Society* 21(4): 233–237. DOI: <https://doi.org/10.1080/01972240591007544>.
- Jones, Steven (szerk.) (1995): *Cybersociety: Computer-mediated Communication and Community*. Thousand Oaks: Sage.
- Kanayama, Tomoko (2003): Ethnographic Research on the Experience of Japanese Elderly People Online. *New Media and Society* 5(2): 267–288. DOI: <https://doi.org/10.1177/1461444803005002007>.
- Kendall, Lori (2002): *Hanging out in the Virtual Pub: Masculinities and Relationships Online*. Berkeley: University of California Press.
- Kiesler, Sara, Jane Siegel és Timothy W. McGuire (1984): Social Psychological Aspects of Computer-mediated Communication. *American Psychologist* 39(10): 1123–1134. DOI: <https://doi.org/10.1037/0003-066X.39.10.1123>.
- King, Strom A. (1996): Researching Internet Communities: Proposed Ethical Guidelines for the Reporting of Results. *Information Society* 12(2): 119–127. DOI: <https://doi.org/10.1080/713856145>.
- Kivits, Jolle (2005): Online Interviewing and the Research Relationship. In *Virtual Methods: Issues in Social Research on the Internet*. Christine Hine (szerk.). Oxford: Berg, 35–49.
- Lea, Martin és Russel Spears (1991): Computer-mediated Communication, Deindividuation and Group Decision-making. *International Journal of Man-Machine Studies* 34(2): 283–301. DOI: [https://doi.org/10.1016/0020-7373\(91\)90045-9](https://doi.org/10.1016/0020-7373(91)90045-9).
- Leander, Kevin M. és Kelly K. McKim (2003): Tracing the Everyday “Sittings” of Adolescents on the Internet. A Strategic Adaptation of Ethnography Across Online and Offline Spaces. *Education, Communication and Information* 3(2): 211–240. DOI: <https://doi.org/10.1080/14636310303140>.
- Lindlof, Thomas R. és Milton J. Shatzer (1998): Media Ethnography in Virtual Space: Strategies, Limits, and Possibilities. *Journal of Broadcasting and Electronic Media* 42(2): 170–189. DOI: <https://doi.org/10.1080/08838159809364442>.
- Mackay, Hugh (2005): New Connections, Familiar Settings: Issues in the Ethnographic Study of New Media Use at Home. In *Virtual Methods: Issues in Social Research on the Internet*. Christine Hine (szerk.). Oxford: Berg, 129–140.
- Madge, Clare és Henrietta O’Connor (2002): Online with the E-mums: Exploring the Internet as a Medium for Research. *Area* 34(1): 92–102. DOI: <https://doi.org/10.1111/1475-4762.00060>.
- Mantovani, Giuseppe (1994): Is Computer-mediated Communication Intrinsically Apt to Enhance Democracy in Organizations? *Human Relations* 47(1): 45–62. DOI: <https://doi.org/10.1177/001872679404700103>.
- Marcus, George (1995): Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology* 24: 95–117. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.an.24.100195.000523>.
- Marcus, George (1998): *Ethnography through Thick and Thin*. Princeton: Princeton University Press.
- Markham, Annette (1998): *Life Online: Researching Real Experience in Virtual Space*. Walnut Creek: AltaMira Press.
- Miller, Daniel és Don Slater (2000): *The Internet: An Ethnographic Approach*. Oxford: Berg.

- Mitra, Ananda és Elisia Cohen (1999): *Analyzing the Web: Directions and Challenges*. In *Doing Internet Research: Critical Issues and Methods for Examining the Net*. Steve Jones (szerk.). Thousand Oaks: Sage, 179–202.
- Mortensen, Torill és Jill Walker (2002): *Blogging Thoughts: Personal Publication as an Online Research Tool*. In *Researching ICTs in Context*. Andrew Morrison (szerk.). Oslo: InterMedia Report, 249–279.
- Orgad, Shani S. (2005a): *From Online to Offline and Back: Moving from Online to Offline Research Relationships with Informants*. In *Virtual Methods: Issues in Social Research on the Internet*. Christine Hine (szerk.). Oxford: Berg, 51–66.
- Orgad, Shani S. (2005b): *Storytelling Online: Talking Breast Cancer on the Internet*. New York: Lang.
- Paccagnella, Luciano (1997): *Getting the Seats of Your Pants Dirty: Strategies for Ethnographic Research on Virtual Communities*. *Journal of Computer Mediated Communication* 3(1). Interneten: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1083-6101.1997.tb00065.x> (letöltve: 2018. július 30.). DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.1997.tb00065.x>.
- Paquet, Sebastien (2002): *Personal Knowledge Publishing and its Uses in Research*. Interneten: <http://radio-weblogs.com/0110772/stories/2002/10/03/personalKnowledgePublishingAndItsUsesInResearch.html> (letöltve: 2018. július 30.).
- Rheingold, Howard (1993): *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. Reading: Addison-Wesley.
- Rogers, Richard (2005): *Poignancy in the US Political Blogosphere*. *Aslib Proceedings* 57(4): 356–368. DOI: <https://doi.org/10.1108/00012530510612086>.
- Rogers, Richard és Noortje Marres (2000): *Landscaping Climate Change: A Mapping Technique for Understanding Science and Technology Debates on the World Wide Web*. *Public Understanding of Science* 9(2): 141–163. DOI: <https://doi.org/10.1088/0963-6625/9/2/304>.
- Rutter, Jason és Gregory W. H. Smith (2005): *Ethnographic Presence in a Nebulous Setting*. In *Virtual Methods: Issues in Social Research on the Internet*. Christine Hine (szerk.). Oxford: Berg, 81–92.
- Schaap, Frank (2002): *The Words that Took Us There: Ethnography in a Virtual Reality*. Amsterdam: Aksant Academic.
- Schneider, Steven M. és Kristen A. Foot (2004): *The Web as an Object of Study*. *New Media and Society* 6(1): 114–122. DOI: <https://doi.org/10.1177/1461444804039912>.
- Schneider, Steven M. és Kristen A. Foot (2005): *Web Sphere Analysis: An Approach to Studying Online Action*. In *Virtual Methods: Issues in Social Research on the Internet*. Christine Hine (szerk.). Oxford: Berg, 157–170.
- Sharf, Barbara F. (1999): *Beyond Netiquette: The Ethics of Doing Naturalistic Research on the Internet*. In *Doing Internet Research: Critical Issues and Methods for Examining the Net*. Steve Jones (szerk.). Thousand Oaks: Sage, 243–256.
- Silver, Daniel (2000): *Looking Backwards, Looking Forwards: Cyberculture Studies, 1990–2000*. In *Web.Studies: Rewiring Media Studies for the Digital Age*. David Gauntlett (szerk.). London: Arnold, 19–30.
- Smith, Marc A. (1999): *Invisible Crowds in Cyberspace: Measuring and Mapping the Social Structure of Usenet*. In *Communities in Cyberspace: Perspectives on New Forms of Social Organization*. Marc A. Smith és Peter Kollock (szerk.). London: Routledge, 195–219.
- Spears, Russel, Martin Lea és Stephen Lee (1990): *Deindividuation and Group Polarization in Computer-mediated Communication*. *British Journal of Social Psychology* 29(2): 121–134. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2007.00348.x>.
- Sproull, Lee és Sara Kiesler (1986): *Reducing Social-context Cues: Electronic Mail in Organizational Communication*. *Management Science* 32(11): 1492–1512. DOI: <https://doi.org/10.1287/mnsc.32.11.1492>.
- Star, Suzan Leigh (1999): *The Ethnography of Infrastructure*. *American Behavioral Scientist* 43(3): 377–391. DOI: <https://doi.org/10.1177/00027649921955326>.
- Stone, Allucquère Rosanne (1995): *The War of Desire and Technology at the Close of the Mechanical Age*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Sudweeks, Fay, Margaret McLaughlin és Margaret Sheizaf Rafaeli (szerk.) (1998): *Network and Netplay: Virtual Groups on the Internet*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Sudweeks, Fay és Sheizaf Rafaeli (1996): *How Do you Get a Hundred Strangers to Agree: Computer Mediated Communication and Collaboration*. In *Computer Networking and Scholarship in the 21st Century University*. Teresa M. Harrison és Timothy Stephen (szerk.). New York: State University of New York Press, 115–136.
- Taylor, T. L. (1999): *Life in Virtual Worlds: Plural Existence, Multimodalities, and Other Online Research Challenges*. *American Behavioral Scientist* 43(3): 436–449. DOI: <https://doi.org/10.1177/00027649921955362>.
- Thelwall, Mike (2004): *Link analysis: An Information Science Approach*. Amsterdam: Elsevier.
- Thelwall, Mike (2006): *Interpreting Social Science Link Analysis Research: A Theoretical Framework*. *Journal of the American Society for Information Science and Technology* 57(1): 60–68. DOI: <https://doi.org/10.1002/asi.20253>.
- Wakeford, Nina (2000): *New Media, New Methodologies: Studying the Web*. In *Web.Studies: Rewiring Media Studies for the Digital Age*. David Gauntlett (szerk.). London: Arnold, 31–42.

- Waskul, Dennis és Mark Douglass (1996): Considering the Electronic Participant: Some Polemical Observations on the Ethics of Online Research. *Information Society* 12(2): 129–139. DOI: <https://doi.org/10.1080/713856142>.
- Wellman, Berry és Caroline Haythornthwaite (szerk.) (2002): *The Internet in Everyday Life*. Oxford: Blackwell.
- White, Michele (2002): Representations or People? *Ethics and Information Technology* 4(3): 249–266. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1021376727933>.
- Woolgar, Steve (szerk.) (2002): *Virtual Society? Technology, Cyberbole, Reality*. Oxford: Oxford University Press.